

HOLCZHAUSER VILMOS

LUMEN LUMINI LUPUS

A megnevezés dilemmái

Bevezetőként a megjelölés, a névadás és a jelentésváltozás néhány kérdését érintjük, nyelvfilozófiai pedantéria és erkölcsfilozófiai ambíció nélkül. Nyelv és erkölcs összefüggése itt abban áll, hogy a jelentésváltozás a politikai diskurzusban nem feltétlenül ártatlan folyamat, hanem értékváltozást, az értékelésnek az ellenkezőjére való fordulását jelezheti vagy földheti el. Ami korábban jó, helyes, kívánatos stb. volt, az ma gonosz, téves, elvetendő – vagy megfordítva. Ez mind az egyént, mind a közösséget (csoport, párt, mozgalm) erkölcsi dilemma elé állítja. Ha a jelentésváltozás a saját, az önmeghatározásra és önértékelésre vonatkozó tartalmakat érinti, akkor rendszerint át kell értékelni a fogalmakat, a saját múltat, történelmet.

Van, aki a múlttal – a szellemi örökséggel – szembenézve vállalja a tévedés, az eltévelyedés ódiúját. Aki beismeri, hogy a magabiztosan (sokszor nagyszájúan) hangoztatott véleménye, és az abból eredő (sokszor erőszakos) cselekvése nem állta meg az idő próbáját. Aki a jövőben körültekintőbb, türelmesebb és halkszavúbb lesz. Vagy fordítva: a korábban megfélemlített, akinek az idő igazat ad, ebből a tapasztalatból bátorságot merít.

A másik típus (amelyikről a továbbiakban szó lesz) más stratégiát választ: az elhallgatást, a tagadást, a történelemhamisítást. Az átkos örökségtől úgy próbál szabadulni, hogy az ellenfél nyakába varrja. A továbbiakban ennek egy történelmileg jelentős és aktuális esetéről lesz szó. Nacionalizmus és fajelmélet a 20. század első felében a modernitás, a progresszió, az emberiség haladásának ismérve volt – ám a mai progresszív baloldal úgy tesz, mintha soha semmi köze nem lett volna hozzájuk, hanem kezdettől fogva a politikai ellenfelet jellemezték volna.

*

A történelemhamisításnak számtalan eszköze van. Az egyik az, hogy a mai tudatot visszavetítik a múltba. A másik az, hogy az elmúlt kor, a közelmúlt tudatát elködösítik, rosszabb esetben valaki másnak tulajdonítják. A hamisítás nyelvi hordozói a fogalmak, a megnevezések, a meghatározások, rövi-

den: a nyelvi klasszifikáció rendszere. A nyelv funkciói közé tartozik megnevezni a dolgokat, rendszerezni és osztályozni őket. A nyelv a megismerést szolgálja. Kivéve, amikor nem. Amikor az elködösítést, a megtévesztést, a *dezinformációt*, a *leleplezést*, a *megbélyegzést*. A kulturális marxizmus modern osztályharcában az ellenséget nem megsemmisíteni, hanem megtörni kell: a tudatát kell megzavarni, a védekező készségét aláásni.

George Orwell 1946-ban, alig egy évvel a második világháború vége után a közéleti angol nyelvhasználat egyik sajátos változására hívta fel a figyelmet: „A *fasizmus* kifejezésnek ma gyakorlatilag nincs jelentése, azon kívül, hogy valami »nem kívánatosat« jelez.”¹

Másfél évtizeddel korábban a kifejezés (mind Európában, mind az Egyesült Államokban) nagyjából az ellenkezőjét jelentette: valami kívánatosat, haladót, szükségszerűt és elkerülhetlent.

Orwell megállapítása ma, közel hetven év elteltével nem csak az angol nyelvre, nem csak a köznyelvre érvényes, és sokkal nagyobb mértékben igaz, mint akkor. Az észrevétel, hogy bizonyos fogalmak kiüresednek (pontosabban: célszerűen kiüresítik őket), vagy hogy több jelentést kapnak, nem mai keletű. Tocqueville a 19. század első felében felfigyelt arra, hogy a *demokrácia* és a *demokratikus kormányzás* kifejezéseknek nincs pontos jelentésük, és zavaros használatuk a demagógoknak és önkényuraknak jelent előnyt. Giovanni Sartori amerikai politológus közel másfél évszázad múltán csodálkozva kérdezte: „Lehetséges-e, hogy »demokrácia« ma ezt meg azt, mindenfélét jelentsen?”²

A *konzervatív* jelző is a fasizmuséhoz hasonló jelentésvesztésnek esett áldozatul. A mai baloldal így sorolja be például mind az amerikai teaköröket (amelyek az amerikai alkotmány eredeti, 18. század végi klasszikus liberális értékeit vallják), mind például az iszlám szalafista irányzatait (amelyek a Korán 7. századi archaikus értelmezéséhez ragaszkodnak).

John Lukács a megnevezés további dilemmáira, a jelentés zavaraira, az állítólagos szakkifejezések szándéktalan vagy szándékos félreértelmezésére mutat rá. Mi volt Hitler – forradalmár vagy reakciós?³ Milyen volt Mussolini fasizmusa – totalitárius, avagy csupán autoritárius? Szükségszerű vonása-e a fasizmusnak az antiszemitizmus? Melyik szocializmus érdemli meg inkább a totalitárius jelzőt: a Hitleré vagy a Sztáliné?⁴ Szükségszerűen jobboldali-e a nacionalizmus?

A politikai diskurzusban használt fogalmakat tisztázni hiú és reménytelen vállalkozás. Jonah Goldberg⁵ amerikai politológus ennek ellenére megkísérelt valamelyes rendet teremteni legalább néhány – nem jelentéktelen – részletkérdést illetően.

A tétel, hogy a fasizmus és a nemzeti szocializmus jobboldali mozgalmak, az uralkodó politikai kultúra egyik alaptétele. Amit azért is nehéz cáfolni, mert a *jobboldalnak* nincs megbízható, időtálló meghatározása. A *jobb-* és *bal-*

oldal a politikai retorikának a felületes látszat ellenére megfoghatatlan kategóriái,⁶ és mihelyt részletekbe megyünk, ellentmondásos és groteszk konstellációkhoz vezetnek. Például milyen objektív tartalomra utalnak az ilyen kifejezések, mint a „kommunista párt jobbszárnya” vagy az „NSDAP balszárnya”? Ehhez járul, hogy a politikailag (szintén) korrekt nyilvánosság rendszerint nem tesz különbséget (sem Európában, sem az Egyesült Államokban) a *konzervatív* és a *jobboldali* között. Ez nem annyira a politikai kultúra züllésére (bár alacsonyabb szinteken tényleg erre), hanem tervszerű manipulációs szándékra utal.

H. G. Wells 1932 nyarán nagyhatású beszédet tartott az oxfordi egyetemen, az Ifjú Liberálisok egyik rendezvényén. Bevezetőképpen megállapította, hogy a hagyományos demokratikus kormányzat határozatlan, gyenge, dekadens – a világ torkig van vele. A mérsékelt fábiánus szocializmus (a kontinensen: szociáldemokrácia) is csődöt mondott: elmulasztotta felszámolni a magántulajdont, bevezetni a tervgazdálkodást és erőszakkal megtörni a reakciót. Egyszóval nem ismerte fel, hogy *forradalmi* erőfeszítésre van szükség, a társadalom totális átalakítása érdekében. Ahogyan ezt a fasiszták most éppen Olaszországban, a kommunisták Oroszországban teszik. Elegem van a várakozásból, mondta Wells, a liberális fasisztákat, a felvilágosult náciakat akarom látni.⁷

Ezzel megalkotta a *liberális (baloldali) fasizmus* kifejezést, a zsákutcába jutott hagyományos liberalizmus forradalmi megújulását követelő politikai program kódját. Félreértést elkerülendő: a program nem a fasizmust és a nemzetiszocializmust kívánta (klasszikus értelemben) liberalizálni (a közelmúlt szocialista reformátorainak kedvenc kifejezésével: *emberarcúvá* tenni), hanem ellenkezőleg: az elaggott liberalizmust haladó, korszerű tartalommal megtölteni és forradalmi erővé változtatni. Vagyis fasizálni.

Wells számára a fasizmus, a *nácizmus* és a kommunizmus, az *olasz út*, a *német út* és a *szovjet út* közötti rokonság annyira magától értetődő volt, hogy minden magyarázkodás nélkül, szinte egy mondatban említette őket. Ma már csak a *fasizmust* és a *nácizmust* tekintik szinonimáknak. Ezt az egybeomósást ma mind a nyugat-európai, mind az amerikai politikai nyelvhasználat – nemcsak a baloldali, hanem a független, sőt konzervatív beállítottságú átlagember, nemcsak az átlagpolgár, hanem a történész vagy a politológus is – úgymond a *politikai* anyatejjel szívja magába. Ma gyakorlatilag mindenki meglepődik, sőt megütközik, ha a fasizmus és a nemzetiszocializmus közötti különbségre, illetve a fasizmus és a liberalizmus (mint fent jelzett: baloldaliság), a nemzeti és a nemzetközi szocializmus közötti rokonságra hívják fel a figyelmét. A *fasizmus* kifejezés várhatóan kiváltja a *haláltábor* képzettársítást, *jó* társaságban senki nem nevezheti magát büntetlenül fasisztának. A *szocializmus* vagy a *kommunizmus* kifejezés hallatán nem az ukrainai éhínségre, a Gulagra vagy Pol Pot hulláhegyeire gondolnak elsősorban, hanem valami *jó, haladó, modernizáló* tervre – mondjuk az „ország villamosítására” (Lenin).

Amikor Jonah Goldberg a baloldal valamely eszméjét *fasisztának* vagy *fasiszta ihletésűnek* nevezi, egyáltalán nem azt sugallja, hogy az illetők gonosz eszméket vallanak, hogy a baloldali fasizmus gyilkos diktatúrára törekszik. Az eszménykép nem a jakobinus terror, nem Hitler, nem Sztálin, nem Pol Pot, hanem a felvilágosult despotizmus, a Tocqueville által leírt *jóindulatú diktatúra* vagy Aldous Huxley *Szép új világa*. A baloldali fasizmus *szelíd fasizmus*. A jóléti társadalom polgára többet veszíthet, mint a láncait, és azért vele szemben nincs szükség durva és látványos eszközökre; az elhallgattatásnak és a megfélemlítésnek vannak kifinomult formái.

*

A jelen írás a fennebb említett fogalmak (progresszivismus, liberalizmus, szocializmus) némelyikéhez kíván néhány rendszertelen megjegyzést fűzni, anélkül, hogy az összefüggésüket teljesen szem elől vesztené. A fő kiindulási pontunk Jonah Goldberg említett könyve, de figyelmeztetjük az olvasót, hogy nem hagyományos könyvismertetőt tart a kezében.

Progresszivismus

A nyugati kultúrkörben a 19. és a 20. század szellemi mozgalmait a francia és a skót felvilágosodásból, politikai fordulatait pedig a francia és az amerikai forradalomból szokás levezetni, amelyek a magyarázatokban hol az ihlető forrás, hol az elkerülendő tévút szerepét játsszák. A forradalmak különböző jellege a kortársak számára nyilvánvaló volt, az alapjukként szolgáló eszméké nem feltétlenül. Maga a *felvilágosodás* gyűjtőnév csak a 19. század második felében született meg, a francia és a skót felvilágosodás különbsége⁸ pedig még később vált tudatossá, és az sem volt azonnal világos, hogyan viszonyultak egymáshoz. Az alábbiakban erre a kérdésre is megpróbálunk választ adni, amennyiben köze van témánkhoz, a baloldali fasizmushoz.

Az újkori politikai filozófia és államelmélet a klasszikus görög filozófiával indult, és már ott két ágra szakadt.⁹ A Platónnal kezdődő vonulat jelentősebb állomásai Szent Ágoston, Descartes, Leibniz, a francia felvilágosodás, majd azon túl Hegel és Marx. Az arisztotelészi ág Aquinói Szent Tamáson, Thomas Hobbeson, John Locke-on és a skót felvilágosodáson keresztül az amerikai alkotmány alapító atyáinál éri el csúcspontját.¹⁰ A két vonulat a 18. század végén és a 19. század elején két alapvetően különböző politikai filozófia és államfelfogás ideáltípusaiban kristályosodott ki, amelyeket az egyszerűség kedvéért hegeli, illetve Locke–Jefferson-i típusnak nevezünk.

Hegel szerint a történelem az eszme önmegvalósítása a véges emberi értelem és akarat közegében. Az önmegvalósítás eredménye a szabadság, mint

intézmény az állam – a hegeli típusú állam. Az utóbbi, mintegy melléktermékként, az emberi szabadságot is megvalósítja, ezért az állam a legfőbb jó, és a hatalma aggály nélkül kiterjeszhető.

A Locke–Jefferson-i típusú államnak igénytelenebb feladata volt: az embernek a természeti állapotban Istentől ráruházott jogait és szabadságát védelmezni. A természetjog elméletét később történeti és szociológiai szempontból támadták mint ideológiát. Ez empirista szempontból indokolt, normatív szempontból fatális félreértés volt. A természetjogi fikció célja megakadályozni azt, ami a hegeli konstrukció hátterében ott lappang: ha a jogokat az állam adományozza, akkor az államnak joga van csorbítani, sőt visszavenni őket. Az alapító atyák nem az anarchizmus előfutárai voltak, hanem csupán azt tartották, hogy az állam nem képes az ember magasabb törekvéseit szolgálni – szükséges rossz, aminek a hatalmát lehetőleg korlátozni kell.

A liberális történetírás nem nagyon részletezi, hogy az amerikai demokrácia képletesen szólva „két szárnyon repül”.¹¹ Az egyik a héber Biblia, a másik a keresztény természetjog. Az egyiket judaizáló protestáns radikálisok, a másikat a skót felvilágosítók közvetítették. A forradalom idején Amerika lakosságának kétharmada az európai vallásháborúk elől menekült puritánok, kálvinisták vagy protestáns disszidentek leszármazottja volt. A *zarándok atyáknak* (*pilgrim fathers*) az Ószövetségből leszűrt politikai elvei közé tartozott, hogy a közösséget Istennel kötött szerződés tartja fenn, hogy a kormányzásnak konszenzuson kell alapulnia, hogy minden teremtmény egyenlő méltósággal rendelkezik¹² – egy évtizeddel John Locke születését megelőzően. A *Declaration of Independence* az alapvető jogokat isteni eredetűeknek nyilvánítja. Ez nem üres szólam, nem a vallásos többségnek tett engedmény volt – a természetjog keresztény alapon állt. A kálvinista tan, amely szerint Isten szándékai kifürkészhetetlenek és az emberi célokkal ütköznek, későbbi nemzedékekben is, az Abraham Lincoln kortársaiban még elevenen élt.

Amerikai politikusok büszkén hivatkoznak Amerika *különleges* voltára, ami többek között abban is megmutatkozik, hogy mind a napóleoni háborúk, mind a két világháború európai események voltak, és az amerikai kontinenst nem érintették. De Amerikának volt egy polgárháborúja, amely – az arányait és a pusztítást illetően – a korábbi harmincéves háborúhoz és a későbbi német-szovjet fronthoz hasonlítható. A polgárháború egy egész nemzedék elitjében okozott traumát, mind a vesztes, mind a győztes oldalon. A háború szörnyűségei megingatták, majd elorvasztották bennük a puritán hitet. A visszamaradt ürességben lassanként kialakult egy sekélyes pragmatizmus, amely a mai napig uralja az amerikai elit kultúráját.¹³

Ebben az űrben jött létre a progresszizmus¹⁴ is: a haladásban, a felülről megtervezhető és mérnöki pontossággal kivitelezhető modernizálásban való hit – a technokrata evangélium. A progresszizmus elméletben teljesen, gyakorlatban részlegesen elvetette az elveket, amelyeken az amerikai alkotmány

alapul, és amelyekért a polgárháborút vívták.¹⁵ Egyrészt a múlttal akart leszámolni: az alkotmány egyik *szárnyát*, a vallást megnyesegetni, ha lehet, tőből amputálni. Másrészt a jövőre irányult, a technokrata ész önhittségével: a tudomány, a szociális technikák és a hozzáértő politika nem csak korrigálni fogja, hanem radikálisan át fogja alakítani Amerikát. És azon túl a nagyvilágot – a maga képére és hasonlatosságára. A segíteni akarás csak látszólag volt önzetlen, mert önmagukat mentálisan magasabb rendűnek tartották a segítségre szorulóknál,¹⁶ és ennek köszönhetően csakis ők voltak jogosultak politikai vezető szerepre.

A progresszivismus lényegében a hegeli jogfilozófia recepciójából született.¹⁷ A legfontosabb képviselője John Dewey, aki 1980-ig hegeliánus, később megfogalmazza a *pragmatizmus* filozófiáját: egyfajta ökonómiai relativizmust, amelyben az *igaz* kategóriája változó, csak a *hasznosság* állandó. Eszményképei közé tartozik a platóni *Politeia*,¹⁸ a tökéletes embernek a tökéletes államban való ábrázolása.

A progresszivismus politikai elméletét a szintén Hegelt követő John Burgess dolgozta ki.¹⁹ Az állam célja a civilizáció, az emberi tökéletesség állapota, az ész tökéletes érvényesülése, az individualizmus fölötti teljes győzelem, az ember apoteózisa, az *istenné vált ember*. Az államiság alapvető és elengedhetetlen jegye, hogy „eredeti, abszolút, korlátlan és egyetemes hatalma van az egyén és az egyének társulásai fölött”. A *totalitarizmus* korai meghatározása?

Az államon belüli, az állam alatti intézmények – mindenekelőtt a magánszféra – nem racionális, hanem természeti képződmények: alacsonyrendűek és gyanúsak, a vak véletlen, az önzés és az elnyomás érvényesülési terei. A kritika fő célpontja a magántulajdon volt, a progresszívek egy része szocialistának vallotta magát. A jeffersoni liberalizmus progresszív korrektúrája a redisztribúció követelésével előrevetíti az európai típusú jóléti államot. Woodrow Wilson²⁰ elnök szerint a korlátozott hatáskörű állam erkölcstelen, mert kiszolgáltatja az egyént a rablókapitalizmusnak. Állami beavatkozás hiányában az egyén a *gazdagok* védtelen áldozata. Szinte obszcén nyíltsággal követeli: az államhatalom minden korlátját le kell rombolni. Juvenalisanak a politikai filozófiára alkalmazott kérdése – *Quis custodiet custodes?* – nem merül fel benne.

Mindezek ellenére a progresszívek közelebb álltak az alapító atyákhoz, mint a mai liberálisok. Ez a tudományhoz és a haladáshoz való viszonyukon mérhető le. A progresszívek hittek a tudományban. De ha a tudomány csak a lehetséges, egymással egyenértékű perspektívák egyikévé süllyed, akkor a haladásnak nincs se alapja, se mércéje. A haladás képzetének minimális követelménye, hogy az eredmény magasabb rendű vagy értékesebb, mint a kiindulópont. A kortárs (baloldali) liberális ezt a különbségtételt a *rasszizmus* egyik formájának tartja.

Amerika az elmúlt két évszázad folyamán sok tekintetben átalakult. Közéletbe került a Tocqueville által előrejelzett *jóindulatú* despotizmushoz, noha az átalakulás *mechanizmusa* másképp működött. Nem a Locke–Jefferson-i liberalizmus spontán elfajulása, hanem a progresszivismus, valamint a mai liberalizmusban újraéledt elitista aktivizmus műve volt. Másrészt az átalakulás csak részleges, a középosztályban és a mindennapi élet fontos területein az alapítók szelleme még nem halt el. Ezért – paradox módon – a mai Amerikára is érvényes az, amivel Huntington a nyugati civilizáció bűvkörébe került hagyományos kultúrákat jellemezte: *megosztott, kettészakadt* társadalom.

Mindezek ismeretében a progresszíveknek a '20-as és '30-as évek európai autoritárius rendszereihez, a fasizmushoz, a nemzetiszocializmushoz és a kommunizmushoz való affinitása nem meglepő. A rokonszenvbe irigység is vegyült. Az európaiak viszonylag könnyen lerombolták az alkotmányos korlátokat, nekik még számolniuk kellett velük. Az amerikai alkotmány robusztus voltát igazolja, hogy a progresszívek okozta kár nem jövátéhetetlen.

*

A bevezetőben fölítettük a kérdést: hogyan viszonyult egymáshoz a francia és a skót felvilágosodás? Ha a kérdést a történeti, 17. századi felvilágosodásokra vonatkoztatjuk, akkor nincs válasz, vagy csak félrevezető válasz van, mert tény, hogy nem volt köztük közvetlen konfrontáció. De ha a történeti formákból ideáltípust alkothatunk, akkor így kell átalakítanunk a kérdést: hogyan viszonyulnak egymáshoz mint ideáltípusok?

A valóságosan létező francia felvilágosodás szelleme nem demokratikus, hanem (1) arisztokratikus volt, nem a hagyományos, hanem a szellemi arisztokrácia, a (2) tudomány arisztokráciája értelmében, ami az elitizmus sajátos formája. Az enciklopédisták (3) nem voltak egalitaristák, nem vallották, hogy minden ember egyenlő (legalábbis még *nem*: a felvilágosulatlan nem lehet egyenlő a felvilágosulttal). De (4) hittek a fejlődésben, az emberiség tökéletesedésében. A kormányzás nem bízható a felvilágosulatlan tömegekre, (5) a racionális kormányzás csakis autokratikus lehet, a szakértő, az intéző (*manager*), a felvilágosult bürokrata uralma. A francia felvilágosodás (6) ateista volt, és az ateizmusa elvszerűbb és radikálisabb volt, mint a tömegeknek a klérussal szembeni ellenséges indulata. Lehet, hogy egyéb ismérvek tekintetbe vételével az ideálképzés finomítható volna. A jelenlegi célunk szempontjából erre nincs szükség.

A (történeti) skót felvilágosodás egyetlen ismérvet sem elégített ki.²¹ A progresszivismus mindegyiket kielégítette, és ezért a francia felvilágosodás ideáltípusához tartozik. (Elkerüljük a misztikusnak tűnő fogalmazást, miszerint a progresszivismus a történeti francia felvilágosodásnak az amerikai kontinensen való reinkarnációja volt.)

A progresszivismus egy lényeges szempontból magasabb rendűnek tarthatta magát történeti elődjénél, a 18. századi francia felvilágosodásnál. Az utóbbi hitt a haladásban, de tudományos bizonyítéka nem volt rá. Ez több volt, mint szépséghiba; a hit a sötétség és a tudománytalanság korának maradványa. A progresszivismus számára a haladás, az emberiség tökéletese-
dése tudományos tétel volt, a darwini evolúciós elmélet következménye. És az evolúciós elmélet gyakorlati alkalmazása, az eugenika a történelem folyamán először tette lehetővé, hogy a haladást ne a vak véletlen, hanem az emberi génusz irányítsa. A haladásnak szükségszerűen magasabb státusza volt, mint a történeti francia felvilágosodásban. És ennek tudatában még magabiztosabban léphetett fel a sötétség ellen.

De ez nem a világosság és a sötétség, nem a tudomány és a vakbuzgóság közötti harc volt. Az *ancien régime*, amelyet alapjaiban kívánt megrendíteni, nem a középkor maradványa volt, hanem a függetlenségi háborúban összekovácstolt állam, annak (hagyományos) liberális alkotmánya, és közvetve az alkotmány intellektuális alapja, a skót felvilágosodás.

Lumen lumini lupus.

Liberalizmus

A politikai liberalizmus az elmúlt két és egynegyed évszázad folyamán gyökeres átalakuláson ment keresztül. Ezt a folyamatot, a torzítás vádját elkerülendő, egy demokrata pártállású politikaelemző szemszögéből mutatjuk be. Walter Russell Mead²² az amerikai liberalizmus korszakainak elnagyolt áttekintését nyújtja, ami megfelel a célunknak, hiszen Goldberg vizsgálata erre szorítkozik.

A liberalizmus a 19. és 20. századi angol-amerikai történelemben négy szakaszon ment keresztül. (Mead kissé szokatlanul verziós sorszámokkal látja el őket, úgy, ahogyan az információtechnológiában egy programrendszer változatait szokás megjelölni.)

Az 1.0-ás sorszámú liberalizmus a magát John Locke-tól eredeztető skót felvilágosodás filozófiájának politikai vetülete volt. Ez volt az 1688-as *dicsőséges forradalom* (*Glorious Revolution*) ideológiája, ez hozta létre Nagy-Britanniában az alkotmányos monarchiát.

A 2.0 az amerikai alkotmány alapító atyáinak (*Founding Fathers*) liberalizmusa volt, amely a késői 18. és a kora 19. században alakult ki, és többek között Adam Smith, Thomas Jefferson, Benjamin Franklin és George Washington nevéhez fűződik. A fő teljesítménye abban állt, hogy a természetjogi eszméket a gyakorlatba ültetette, és összehangolta őket a gazdasági fejlődés és a jó kormányzás elveivel. Hozzájárult a 1776-os amerikai forradalom, a természetjog és a népszuverenitás elvein alapuló köztársaság megalapozásá-

hoz. Mind a Függetlenségi Nyilatkozat (*Declaration of Independence*), mind az Emberi jogok katalógusa (*Bill of Rights*) a dicsőséges forradalom eszményeire vezethető vissza. A mai politikai konzervativizmus ennek a liberalizmusnak az örököse.²³

A liberalizmus következő változata (3.0-ás verzió) a 19. század közepén és második felében uralkodott. A radikális individualizmus és az egyenlőség filozófiája volt, időnként Manchester-liberalizmusnak, *vörös* liberalizmusnak nevezik.²⁴ A programjába tartozott az általános választójog, a rabszolgaság eltörlése, az állami nagyvállalatok megszüntetése, a korlátozott kormányzat, szabadpiac belföldön és szabad kereskedelem világszerte. A 3.0-ás liberálisok (akárcsak elődeik) hittek abban, hogy a kapitalizmus – az egyéni jogok és a személyes erény kultusza – a nem fanatikus protestánsok támogatásával létre fogja hozni a rendezett szabadság elvén alapuló társadalmat. A teljesség kedvéért megjegyzendő, hogy hittek a fehér faj felsőbbrendűségében is, valamint abban, hogy *túl sok* zsidó befolyás ártalmas, és hogy katolikus ország soha nem válhat modern demokráciává.

A mi történetünk szempontjából csak a 20. században kezdődő 4.0-ás és 4.1-es verziók (Walter Russell Mead számára egyazon típus változatai) érdekesek. A vízvonal a '30-as évek világválsága és a második világháború; a 4.1-es napjainkig tart. E változatok az egyéni szabadság és a szociális kérdés közötti új szintézist keresik.

A 4.0-ás liberálisok kiterjesztik az állam feladatait, amennyiben szakértői, bürokratikus társadalmi szolgáltatásokat várnak tőle. Az állam szabályozó testületként beavatkozhat a politikai folyamatokba mint az egyéni szabadság és autonómia, az emberi méltóság oltalmazója a nagyhatalmú vállalatok érdekeivel szemben. A 4.0-ás liberalizmus a világválság és a második világháború előestéjén olyan államférfiak, mint Theodore Roosevelt és Woodrow Wilson progresszív eszméit képviselte.

Európaiak (még napjainkban is) bizonyos felsőbbrendűségi érzéssel tekintenek Amerika állítólag fejletlen szociális intézményeire. Pont ezért meglepő, hogyan látta ezt a liberalizmust a harmincas években egy figyelmes európai, közelebbről egy német liberális közgazdász, Moritz Julius Bonn.²⁵ Míg az öreg kontinens társadalmi berendezkedését mély árkok szabdalják szét, addig Amerika eredetien ötvözi az egyéni nyereségre és a szociális igazságszágra való törekvést. A részleteket illetően olyan vonásokat fedez fel, amelyek csak a második világháború utáni Németországban valósított meg Ludwig Erhard *szociális piacgazdasági* modellje, a német *gazdasági csoda* alapja, és amelyet rendszerint úgy értékelnek, mint egy sajátos európai, a *rablókapitalizmus* és a szocializmus közötti *harmadik utat*.

A századforduló progresszivizmusa később a roosevelti New Deal és a második világháború eredményeként átment a feljavított *kék liberalizmusba*.²⁶ Ez volt a 4.1-es liberalizmus, az amerikai korporatív rendszer, amelyben az

erőskezdő kormány az óriásvállalatok és a befolyásos szakszervezetek között közvetít. Ez a rendszer életre szóló munkahelyet és nyugdíjat biztosított a munkások (*blue-collar*) és tisztviselők (*white-collar*) nagy többségének. A növekvő jóléti államot egy közalkalmazotti réteg igazgatta főállásban. Ez a liberalizmus nem volt elhibázott, állapítja meg Walter Russell Mead, de napjaink követelményeinek már nem felel meg, és ezért egy újabb, 5.0-ás liberalizmusnak kell felváltania (amelyről egyelőre halvány fogalma sincs).

A kék liberálisok, bizonyos *hibák és túlzások* ellenére, előremozdították az emberi szabadság ügyét, amennyiben megteremtették a társadalmi felemelkedés esélyeit a nem fehérek, főképpen az afrikai-amerikaiak számára is – a legnagyobb győzelem, amit az Amerika szellem valaha is elért.

Annak ellenére, hogy szocialisták és szociáldemokraták néha együttműködtek a 4.1-es liberálisokkal, a kék liberalizmus alapjában véve a szocializmus alternatívája, nem a szálláscsinálója volt. A legtöbb amerikai liberális meg volt győződve arról, hogy a munkanélküliség elleni és a társadalombiztosítás beoltja az embereket a szocializmus vírusa ellen.²⁷ Az 1880 és 1920 közötti európai bevándorlók leszármazottai valóban hátat fordítottak a szocializmusnak, és a hidegháború idején az amerikai szakszervezeti mozgalom nagy része kommunistaellenes volt.

Az elmúlt két nemzedék kék liberalizmusát nagyban befolyásolta a világválság és a második világháború szükségállapot-mentalitása. A háború alatti mozgósítás és a jegyrendszer sok liberálist meggyőzött arról, hogy a menedzseri réteg képes megtervezni, gyakorlatba ültetni és igazgatni egy olyan gazdasági és társadalmi berendezkedést, amelyben nemcsak az *esélyek* egyenlők, hanem az *elosztás eredménye* is egalitarista. A második világháború alatti (történeti visszatekintésben) magas adókat sem a Truman-, sem az Eisenhower-kormány nem csökkentette, hogy fedezni tudják a szabályozó-beavatkozó állam költségeit. A Lyndon B. Johnson kormánya által kezdeményezett Great Society-programok²⁸ után a 4.1-es liberalizmuson egyre inkább elhatalmasodott a javak bürokratikus elosztásába és a technokrata ethosz magasabbrendűségébe vetett hit.

*

Ha a kék liberalizmusról semmi más kiegészítő információnk nem lenne, mint Jonah Goldberg könyvének ide vonatkozó fejezetei,²⁹ akkor sem lehetne kétséges, hogy Walter Russell Mead beszámolója erőteljesen megszépíti a valóságot. Csak két részletet ragadok ki.

Először is a kék liberalizmus kulcsélményéről, a roosevelti New Dealről meg kellett volna említeni, hogy az amerikai gazdasági és szociális átalakítás legvitatottabb kísérlete volt. A New Deal sikeréről és kudarcáról írott hatalmas irodalmat nincs módunk ismertetni. E sorok írója, nemzetgazdaság-tani

szakképesítés hiányában legfeljebb populista véleményt nyilváníthat, bizonyos valószínűségi megfontolások alapján. Egyrészt feltűnően egyértelmű korreláció van a New Dealről alkotott értékelések és a gazdasági ideológiák között: az apologéták elhanyagolható kivétellel a jóléti állam vagy valamely szocialista típusú redisztribúció, a kritikusai pedig a szabad verseny és a korlátozott hatáskörű állam hívei. Másrészt a szerző fatálisnak tartja, hogy a New Deal ideológusainak és szorgalmazóinak mintaképei az olasz faszizmus korporatív modellje, a sztálini tervgazdaság és a német nemzetiszocializmus gazdasága voltak.³⁰

Másodszor, amit Mead az amerikaiaknak a szocialista kísértéssel szembeni immunitásáról mond, az legfeljebb a *tömegekre* érvényes, és még itt is csak megszorítással. A jóléti állam juttatásaira utalt rétegek politikai nézetein növekvő mértékben eluralkodnak a gazdagok megadóztatásának, az anyagi javak igazságos elosztásának stb. elvei. A Demokrata Párt John F. Kennedy elnök meggyilkolása után kezd balra, majd a '68-as diákzavargások után szélsőbalra tolódni. Antonio Gramsci ideálja, amely szerint a kispolgárrá vagy középosztályá fajult munkásosztályt a (baloldali) értelmiségnek kell leváltania, az amerikai egyetemeken és a tömegkommunikációs eszközökben nagyjából megvalósult. Ezt a folyamatot sem tudjuk részleteiben ismertetni,³¹ inkább hatalmas ugrással aktuális fejleményről számolunk be, csupán anekdotikus szinten.

2013. december elején Bill de Blasio a New York-i polgármester-választáson földcsuszamlásszerű győzelmet aratott. De Blasio demokratikus szocialistának nevezi magát, a nicaraguai sandinisták támogatója volt, és radikális redisztribucionista elvek híve. Noha még korai a 2016-os elnökválasztás demokrata jelöltjéről spekulálni, a progresszívek már döntöttek. A De Blasio melletti lelkes állásfoglalás egyértelmű üzenet volt Hillary Clinton irányába: a férjéhez, Bill Clinton volt amerikai elnökhöz fűződő kapcsolata ma már nem elégséges ajánlólevél a jelöltséghez, a Demokrata Párt ma baloldalibb, mint 1992-ben volt.³²

A Demokrata Párt egy kis csoportnyi *centristája* a Third Way (Harmadik Út) nevű agytröszt körül gyülekezik. A centristák támadják a baloldali és a progresszív populisták politikai és gazdasági fantáziaképeit, amelyek szerint a mai Amerika kilátástalan pénzügyi helyzetéből egyetlen kiút van: magasabb adóterhek, még nagyobb állami eladósodás.³³ Az elkövetkező hónapokban fog megmutatkozni, hogy figyel-e rájuk egyáltalán valaki.

Befejezésül röviden egy másik áramlatra kell emlékeztetnünk, amely látszólag a balratolódás ellentéte. A valóságban helybenmaradás volt. Sok 4.1-es liberális átpártolt a demokratáktól a republikánusokhoz, hogy hű maradjon az eszményeihez. Ronald Reagan (aki szintén mint a Demokrata Párt tagja és szakszervezeti elnök kezdte a politikai pályafutását) ezt egyszer így fejezte ki: nem én hagytam ott a pártomat, a párt hagyott ott engem. A mai konser-

vatívok lényegében azok, akik még mindig a jeffersoni (2.0-ás liberális) eszmékhez tartják magukat. A *neokonzervatívok* túlnyomó többsége egykori kék (4.0-ás) liberális. Irving Kristol az utóbbiak önjellemzését József Attila-i képpel fejezte ki: neokonzervatív az a liberális, aki elbáméskodott és rázuhant a valóságra.

Fasizmus

A Komintern

Akit részleteiben érdekel, hogy a Komintern különböző szakaszai hogyan dolgozták fel a *fasizmus* jelenségét,³⁴ annak Leonid Luks nagydoktori tézise ajánlható.³⁵ Luks a fasizmusnak az Ernst Nolte³⁶ által javasolt meghatározását használja. Sajnos osztozik annak súlyos tévedéseiben is, de a tényanyaga kiváló. A könyv írása idején a noltei definíció (amelyre alább részletesen kitérünk) annyira elterjedt volt, hogy Luks nem is tartja fontosnak idézni, hanem csupán annyit jegyez meg, hogy a két *jobboldali* mozgalmat (Mussolini *fasci di combattimento*-ját és a Nemzeti Szocialista Munkáspártot) kommunista és nem kommunista teoretikusok egyaránt *fasizmus* gyűjtőnév alatt tárgyalják. Mind a *betájolás* (jobboldali), mind az egy kalap alá vétel alapvetően téves, de a köztudatból immár kiirthatatlan, és Goldberg könyve ezen aligha fog változtatni.³⁷

Luks szerint a Komintern a fasizmus jelenségét kezdetben (1921-től 1928-ig) látványosan félremagyarázta, de azért voltak figyelemre méltó teljesítményei is. Sztálin 1928–1929-ben rákényszerítette a Kominternre a *szociálfasizmus* tézisének, amely szerint a forradalmi munkásosztály legveszélyesebb ellensége nem az *egyszerű, klasszikus fasiszta* (aki becsületesen bevallja, hogy ő az), hanem az alakoskodó szociáldemokrata. Ettől kezdve a Kominternnek a fasizmussal való foglalkozását hihetetlen minőségromlás jellemzi.

Trockij fasizmuselmélete nem tartozik az első korszak kiemelkedő teljesítményei közé. Szerinte az olasz fasizmus polgári és kispolgári bandák gyülekezete, amely a munkásosztályt ideiglenes visszavonulásra kényszeríti. A sikere annak köszönhető, hogy lemásolt bizonyos forradalmi, vagy éppen séggel bolsevista módszereket. A *marcia sul Rom* (1922 októbere) egyszerűen a *kapitalista ellentámadás* csúcsa.

Mint minden tévedésben, ebben is volt egy féligazság. A társadalmi ranglétrán egy fokkal feljebb kapaszkodott proletárt lehet kispolgárnak titulálni, és ezzel elterelni a figyelmet arról, hogy a munkásosztály bizonyos rétegei nem *visszavonultak*, hanem a marxi történelemfilozófiát semmibe véve *átálltak*. Azt, hogy nemcsak a névtelen tömeg, hanem a fasiszta teoretikusok egy része is korábbi szocialista volt, meg lehetett magyarázni azzal, hogy az átpártolók

(rendszerint anarchisták vagy szindikalisták) nem megbízható szocialisták, hanem kispolgárok és utópisták voltak. Magának Mussolininak a szeplőtelen marxista múltját is kétségbe vonták.³⁸ Mások árnyaltabban ítélték: az olasz fasizmus kezdetben forradalmi mozgalom volt, de az agrárérdekekkel való összefonódása következtében reakcióssá vált.³⁹

John Lukacs szerint Sztálin a Komintern fasizmuselméletét maradandóan károsította azzal, hogy valamikor 1931–1932-ben betiltotta⁴⁰ a *nemzetiszocializmus* kifejezés használatát. Erre jó oka volt: a '30-as évektől kezdve a szovjet rendszerre egyre inkább illett a *nemzeti*, mint a *nemzetközi* szocializmus jelző. Ettől kezdve az NSDAP-t is csak *fasizmus* vagy legfeljebb *hitlerizmus* néven volt szabad emlegetni. Nyugat-európai és amerikai újságírók, politikai kommentátorok szolgálaián alávetették magukat a szabálynak.

Lehet, hogy a tilalom valójában korábban született. Mussolini és Hitler mozgalmát már a Komintern első, állítólag árnyalatokat észrevevő szakaszában kezdték fasizmusnak nevezni – nem ellenőrizhető, hogy doktriner beállítódás, ideológiai elvakultság, vagy szintén a *dezinformáció* ösztöne okán. Mindezen Luks (a noltei definíció értelmében) semmi kivetnivalót nem talál; szerinte a baj ott kezdődött, hogy a kifejezést kezdték válogatás nélkül kiterjeszteni polgári és *nem jobboldali* politikai csoportokra.⁴¹

Ernst Nolte

A második világháború utáni polgári német történetírásban a *totalitarizmus* kategóriája terjedt el, amely nemcsak a nemzetiszocializmust, hanem a sztálinizmust és a maoizmust is magában foglalta. A baloldal stratégiája ezzel szemben azt szorgalmazta, hogy a totalitarizmus használatát vonják ki a forgalomból, helyettesítsék a fasizmus fogalmával, és fasizmuson elsősorban a német nemzetiszocializmust értsék.⁴² Ez egyrészt megfelelt a sztálini nyelv-szabályozás követelményének, másrészt megfelelő higításban a mindenkori napi politika hasznos fegyverének bizonyult.

A totalitarizmus⁴³ fogalmát egyébként Lukacs sem tartja kielégítőnek, és akárcsak a baloldal, elveti, noha egészen más megokolással. Az Oroszországgal való összehasonlítás hamis, a nemzetiszocialista forradalom nem hasonlított a bolsevik forradalomhoz. Lukacs egyedül a Szovjetuniót tekinti totalitárius rendszernek; Olaszország és Németország (az utóbbi legalábbis 1938-ig) inkább autoritáriusnak nevezendő.⁴⁴

A baloldal stratégiája végül is sikeresnek mutatkozott – nem a saját teljesítményének, nem a korábbi fasizmuselméletek meggyőző erejének, hanem a polgári történetírás kapitulációjának köszönhetően. Ernst Nolte 1963-ban megjelent hatalmas tanulmánya, *A fasizmus és kora* a fasizmus fogalmát felvette a polgári kutatók eszköztárába. A baloldal ezt melegen üdvözölte: „Ko-

rábban a fogalom egyértelműen a baloldal eszei fegyverének számított, és szinte kizárólag szocialista és kommunista kutatók használták. Nolte érdeme, hogy a fasizmus fogalmát egy általános európai mozgalomra alkalmazta és a nyugati tudományos diskurzusban érvényre jutotta.”⁴⁵

Polgári történészek kevésbé voltak elragadtatva. Karl Friedrich Bracher szerint a totalitarizmus fogalma Nolténak köszönhetően tabu lett, a *fasizmus*, *fasiszta* besorolás (mint várható volt) inflációszerűen terjedt, és a bal- és jobboldali diktatúrák közös vonásainak vizsgálata háttérbe szorult. (Nolte tétele, amely szerint a nemzetiszocializmus a fasizmus egyik formája volt, Lukacs szerint nemcsak pontatlan, hanem alapvetően téves.⁴⁶)

Nolte gyakorlatilag rákényszerítette a polgári történetírásra a Komintern sztálini fasizmusdefinícióját és nyelvszabályozását. A tételes meghatározás így hangzik (a számozás a hivatkozást szolgálja): a fasizmus [1] antimarxizmus, amely [2] egy radikálisan ellentétes, de mégis rokon ideológia kialakítása révén, és [3] majdnem azonos, de mégis sajátosan átalakított módszerek alkalmazásával [4] az ellenfél [5] megsemmisítésére törekszik, de mindig [6] a nemzeti ellenállás és autonómia áttörhetetlen keretén belül.⁴⁷

A meghatározás alkalmazási körét egy utólagos kiegészítő záradék a) időben a két világháború közötti szakaszra és b) térben európai szereplőkre szűkíti.

Ez a meghatározás formailag nehezkesebb, tartalmilag pedig elégtelenebb a Komintern próbálkozásainál is. A fasizmusnak eszerint látszólag nincs saját, önálló szubsztanciája, hanem mintegy parazitaként definiálja önmagát a [5] megsemmisítendő [4] ellenfélhez való viszonyban, annak [2] ideológiája és [3] módszerei által. A *megsemmisítés* isméréből következik, hogy az ellenfél valójában ellenség. Maga a *fasizmus* nem valami alaktalan entitás, hanem államként, sőt nemzeti államként szervezett politikai testület (L. [6]). Amiből következik (L. [3]) hogy az ellenségnek, a *marxizmus*nak is autonóm állami szervezetnek kell lennie; értelmiségi vitakörök, politikai pártok, félkatonai, partizánalakulatok vagy terroristacsoportok stb. nem elégítik ki a meghatározást.

A meghatározás csak látszólag *elvi*, azaz formális, mert van egy állandó tényezője. Abszolút fix pont az ellenség, a nemzeti államként szervezett marxizmus, a Szovjetunió. És valójában a *fasiszta* állam sem teljesen helyzetileg, a kommunizmussal szembeni ellentéte révén határozza meg önmagát, hanem saját, független, időbelileg és logikailag megelőző nemzeti meghatározottsága van; az ellenséges viszony önmagában nem nemzet- és államalkotó erő.

Ez az általános érvényűnek szánt meghatározás egyetlen országra talál: a nemzetiszocialista Harmadik Birodalomra. Nolte ugyan az Action Française-t és Mussolini Olaszországát is ide sorolja, de mindkettővel durva hibát követ el: az előbbi a meghatározás egyetlen ismervét sem elégíti ki,⁴⁸ és Olaszország nem törekedett a Szovjetunió fizikai megsemmisítésére.

A szocializmus fordulata

Az előbbieken bizonyos kétellyel méltattuk a Komintern és Ernst Nolte fasizmuselméleteit. Nem lehetséges-e, hogy körmönfont megoldásokat kerestek egy viszonylag könnyen magyarázható jelenségre, és a nehézségek főleg abból adódtak, hogy nem tudtak szabadulni bizonyos előítéletektől? Alább megpróbáljuk a történelmi materializmus önfelbomlását és nemzeti szocializmusokra való szétesését analitikus úton, a saját premisszáiból levezetni.

A *Kommunista kiáltvány* közismert jelszava – „Világ proletárjai, egyesüljete!” – önmagában vet föl két kérdést: (1) ki a *proletár* és (2) mi a *világ*?

Marx szerint a kommunizmus (semlegesén: a kollektivistá társadalom) az individualista kapitalizmusban rejlő ellentmondásokat hivatott megoldani, a kapitalizmust fogja meghaladni.

- A *meghaladás* (németül kettős jelentésű kifejezés, *aufheben*: megszüntetni és megőrizni) a hegeli dialektika kulcs-terminusa.
- A marxi történelemfilozófia alkalmazott hegeli dialektika.
- A kommunizmus a kapitalista termelési mód megszüntetése és egyben megőrzése.⁴⁹
- A kommunizmus kizárólag a kapitalizmus (nem a feudalizmus, törzsi társadalom vagy egyéb társadalmi berendezkedés) romjaira épülhet. Ahol nincs kapitalizmus, nincs mit megőrizni.
- A kapitalizmus (Samuel Huntington szóhasználatával élve)⁵⁰ a *nyugati kultúrkörben* az ipari forradalom országaiban jött létre.
- A *proletár* az ipari forradalom országaiban osztályöntudatra ébredt bér-munkás (még itt sem mindenki: Marx kiszelektálja a *lumpenproletárt*). Következésképp a föld nem minden nyomorultja proletár: a kínai kuli, az indiai koldus, az egyiptomi fellah, a latin-amerikai peon, az orosz muzsik nem az.

A nyugati kultúrkörön belül a *kapitalizmus* országoként is jelentős fejlődési különbségeket mutat. Marxnak és követőinek semmilyen gyakorlati biztosítékuk nem volt arra, hogy a proletárforradalom egyszerre, a kultúrkör egészében fog kitörni. Legfeljebb arra számíthattak, hogy elsőként a fejlett ipari országok valamelyikében következik be. Az első világháború körüli években a legtöbben Németországban várták a fordulatot; Oroszország nem tartozott az ígéretes tippek közé.

Hogy a kapitalizmus a vallásháborúkat jogilag lezáró vesztfáliai béke nyomán kialakult európai nemzetállamokban jött létre, központi jelentőségű mozzanat. Ugyanis ezzel a kommunizmushoz vezető út elválaszthatatlan az európai nemzetállamok gazdasági és politikai történelmétől. Éppen ezért az egyetemes jellege is kétséges: az *internacionalizmus* a nyugati kultúrkör, közelebből Európa belügye volt. (Várható, hogy az amerikai egyetemeken

uralkodó *affirmative action* képviselői a marxizmust rövidesen leleplezik mint *a fehér ember felsőbbrendűségét* hirdető rasszista elméletet.)

Ugyanakkor a marxi kreáció, a *proletár* még csak nem is egy Max Weber-i értelemben vett ideáltípus, hanem durva, egydimenziós absztraktum, amely körülbelül ugyanazon a szinten áll, mint a nem marxista gazdasági elmélet elvont szubjektuma, a *homo oeconomicus*.⁵¹ Az előbbit a tőkedöntés, az utóbbit a haszonmaximálás kényszerképzete vezérli. Annak a felismerésnek a mértékében, hogy az absztrakció nem fedi az európai szociológiai valóságot, az internacionalizmus meggyőző ereje is csökkent. A szocialista és a kommunista mozgalmak *útkeresése* leginkább Prousttal jellemezhető: „Az elveszett proletariátus nyomában”. Az ausztromarxisták, Mussolini és mások egymás után ismerték fel, hogy a proletariátus egyelőre nem, és talán soha nem lesz forradalmi osztály. A nem internacionalista szocializmusok különböző változatai (az olasz fasiszmus is) lényegében a lelet (a társadalmi *hordozó*: nemzet, nemzetiség, osztály, társadalmi réteg) mibenléte alapján különböznek egymástól. A finomítások azon alapulnak, hogy kit vélnek a forradalom hordozójának, kit az ellenségének; és hogy az utóbbi milyen más rétegnek az *eszköze*, a *szövetségese*; hogy ki az *áldozata*, ki a *kengyeltartója* stb. A részletekre ma már nem érdemes kitérni.

A marxizmusnak a 20. század megváltozott tudatához való alkalmazkodását ebben a keretben kell megvizsgálni, és választ adni arra a kérdésre, hogy az alkalmazkodás melyik változata a marxi történelemfilozófia elméletileg következetes örököse, vagy legalábbis a legártalmatlanabb meghamisítója. A 1) 18. századi (francia típusú) felvilágosodás mechanikus absztrakcióin, illetve hegeli ihletésű spekuláción alapuló *nemzetközi*, vagy 2) a konkrét történelmi és politikai alapot tükröző *nemzeti* szocializmusok? Ha megengedett a gondolat kísérlet: kit tekintett volna Marx a maga jogos örökösének, ha mondjuk az 1930-as évek második felében választania kellett volna Mussolini és Hitler, vagy Sztálin és Trockij között?

A nem internacionalista (a továbbiakban: nemzeti-) szocializmus lényegét azért nehéz meghatározni, mert nagymértékben eltérő, sőt ellentétes változatai voltak. A német nemzetiszocializmus antiszemita volt, az olasz fasiszták a német megszállás előtt védelmükbe vették a zsidókat (sőt a zsidók a mozgalom aktív résztvevői voltak). Az olasz fasiszták a tengelyhatalmak oldalán harcoltak, a spanyolok (falangisták!) egyáltalán nem vettek részt a háborúban (és a zsidókat is védelmezték). A nemzetiszocializmus ellenségesen viszonyult a kereszténységhez, az olaszok megbékültek a katolikus egyházzal, a román *Mihály Órangyal Légiójának* a tagjai egyenesen kereszties lovagokká stilizálták magukat. Egy részük *államkapitalizmust*, más részük (például a Kúomintang kékingesei) a termelőeszközök azonnali kisajátítását követelték. A német nemzetiszocialisták bolsevizmusellenesek voltak, de a magát Nemzeti Bolseviknek nevező mozgalomnak mind a Kommunista Párttal (ahonnan

kiváltak), mind az NSDAP-val (Röhm, Strasser testvérek) voltak átfedései (*Querfront*).⁵²

A marxi internacionalizmus nem 1989-ben bukott meg, hanem már korábban, 1914-ben.⁵³ Ami 1989-ben kimúlt, az az orosz nemzeti szocializmus volt. A Szovjetunióban a nemzeti és a nemzetközi szocialisták közötti ellentét nem elméleti, hanem egzisztenciális kérdés volt, és csak a harmincas években dőlt el végleg – az előbbieik javára. Ez határozta meg Sztálin és Trockij ellenséges viszonyát és végül Trockij száműzetését is. És ugyanez volt az 1930-as tisztogatások alapja, amelynek áldozatai főleg internacionalista kommunisták voltak.⁵⁴ A német nemzeti bolsevikok, a Komintern teoretikusaival ellentétben, világosan felismerték az orosz forradalom nemzeti fordulatát. Moeller van der Bruck még a politikaváltás hivatalos közzététele előtt azt tartotta a bolsevikok legfőbb érdemének, hogy a marxista internacionalizmusra való tekintet nélkül dolgoznak Oroszország nemzeti megújulásán.⁵⁵

Ezzel az a paradox helyzet állt elő, hogy tulajdonképpen nem is a nemzeti, hanem az internacionalista szocializmus és a marxizmus összefüggése szorul igazolásra. Az, hogy az orosz forradalom a nyugati kultúrkörön kívül jött létre, Marx számára kizáró ismérv lett volna. Amikor Sztálin 1924-ben kiadta a „szocializmus egy országban” jelszavát, Marx megállapíthatta volna: az orosz forradalom nemzeti, de nem szocialista, hanem egy félféudális állam erőszakos modernizációja. A megítélés zavarát nyilván növelte, hogy Sztálin az internacionalista frazeológiát a külpolitikában megtartotta, részben mint a saját érdekszféráján belüli beavatkozás, részben mint az orosz geopolitika ürügyét és jogcímét.

A politikai elméletalkotás ökonómiáját illetően ma kedvező, azaz leegyszerűsített, letisztult helyzetben vagyunk. Az internacionalizmus bomlás-termékeként létrejött változatos képződmények, többek között a Harmadik Birodalom és a sztálini Szovjetunió közös jellemvonása minden erőlködés és elmeficam nélkül megfogalmazható: a *nemzeti* szocializmus különböző változatai voltak. A *totalitarizmus* fogalmára és elméletére egyáltalán nincs szükség.

A vizsgált kor Ernst Nolte szerint a 20. századi európai polgárháború kora volt. Az ellenfelek, a saját meghatározása értelmében: a kommunizmus és a fasizmus. Ami úgy hangzik, mintha a nemzetközi és a nemzeti szocializmusok közötti összecsapás lett volna. A fentebbi helyreigazítások ismeretében inkább a testvérháború korának kellene nevezni: a *nemzeti* szocializmus két rokon, az európai, valamint a szláv kultúrkörbe⁵⁶ tartozó változata ütközött meg egymással.

Egy utolsó visszapillantás az internacionalista szocializmus romjaira. A két komponens, a *tőke* és a *munka*, a *tőkés* és a *proletár* közül végül is nem az utóbbi mutatkozott valóban nemzetközinek. Ma nem a proletár internacionalizmus, hanem a nemzetközi kapitalizmus *kísértete* tartja rémületben a kedélyeket.

A baloldalnak, a szakszervezeteknek és a diffúz *harmadikutas*oknak a globalizáció elleni siralmi erre vezethetők vissza. Ha valakinek *nincs hazája*, az már régen nem a proletár.

A fajelmélet

A mai baloldal szerint a rasszista attitűd a jobboldal (az ő szóhasználatukban: a fasizmus) szükségszerű ismérve. „Nincs még egy ügy, amelyben a modern liberálisok annyira felvilágosultnak éreznék magukat, mint a faji hovatartozásé. S nincs még egy olyan vitatott téma, amelynek kapcsán gyorsabban jutnának arra a következtetésre, hogy a liberális ortodoxiától való eltérés a lopakodó fasizmus jele.”⁵⁷

Aki azt remélte, hogy az első fekete polgárnak amerikai elnökké való választása csillapítani fogja a faji izgatottságot, tévedett. Az adminisztrációt gusztustalanul kiszolgáló liberális média, sőt maga az elnök is szítják a vádaskodó közhangulatot. Obama (történelmi távlatban példátlanul) inkompetens politikájának legcsekélyebb bírálata feltételes reflexként váltja ki a támadást: rasszizmus.

Találomra kiragadott példa. Az *Obamacare* kifejezést korábban maga az elnök is szívesen használta mint a saját egészségügyi reformjának népszerű nevét és fémjelét. A reform orvosolhatatlan hibái és durva redisztribúciós jellege ma már annyira nyilvánvaló, hogy a tudatosan félrevezetett károsultjai részben gúnyosan, részben szitokként használják a kifejezést. Obama ezért visszatért a hivatalos megnevezéshez: *Affordable Care Act*. Az MSNBC tévéállomás (a paranoid progresszivismus előőrse) egyik kommentátora ennél messzebbre menve kijelentette, hogy az *Obamacare* tulajdonképpen eleve becsmérlő kifejezés volt, és a megszégyenítést, a kiközösítést, a semmibevevést célozta. „A szót a *gazdag fehérek* egy csoportja eszelte ki, hogy elhatárolja magát egy *feketétől*, és egyben fölébe emelkedjék.”⁵⁸ Az amerikai nyilvánosság ismerője számára a kulcsszavak sugallata egyértelmű: az *Obamacare* nem más, mint a kimondhatatlan és leírhatatlan „*nigger*” legújabb szinonimája!

Az elmúlt negyven évben gyakorlatilag nem volt olyan faji színezetű vita, folytatja Goldberg, amelyben egy felfuvalkodott liberális ne vette volna elő a sötét jóslatot: ha a kedvező faji megkülönböztetés ellenségei felülkerekednek, akkor nincs megállás a nácizmus lejtőjén.

Az alábbiakban egy ilyen vitát ismertetünk. Egyrészt azért, mert sokkal korábban, közel kilencven évvel ezelőtt zajlott, másrészt mert Jonah Goldberg valamiért nem tartotta fontosnak, hogy kitérjen rá. A vita újraértékelése érdekes esettanulmány a baloldal feledésbe merült, vagyis pontosabban *elfojtott* fajelméleti örökségéhez.

A múlt század húszas éveiben mind Európában, mind az Egyesült Államokban széles körben elterjedt volt a tudományos fajelmélet, az eugenika. Goldberg ezt bőséges tényanyaggal bizonyítja, és ezért elég utalni rá. Az eugenika egyrészt a fajelmélet tudománya, másrészt az abból levezetett stratégia – az emberi faj génállományával gazdálkodó szakember használatára. Sir Francis Galton, nagy tekintélyű brit antropológus az eugenikát mint a darwini evolúciós elméletből levezetett ésszerű, gyakorlati programot fogalmazta meg, és a szó szoros értelmében az *emberi faj megnevesítését* várta tőle.

A progresszív elit: egyetemi tanárok, a Planned Parenthood,⁵⁹ liberális (4.0-ás verzió) nagyiparosok és magas rangú közhivatalnokok magabiztosan és meggyőző érvekkel hivatkoztak Darwinra, támogatták a faji törvénykezést, többek között a kényszerű sterilizálást, a fajok közötti keveredés tilalmát, és az észak-európai fehér bevándorlók előnyben részesítését.

A „műveletlenebb” rétegek, a progresszív egyetemi és tudományos körökön kívül állók, a „vakbuzgó vallásos” és „mélyen reakciós” Amerika ezt a programot nem fogadta el. Sajnos az alapjául szolgáló „tudomány” sem tudta cáfolni, hanem csupán „primitív baboná”-t tudott szembeszegezni vele: az Ószövetséget és a keresztény evangéliumot, hogy Isten mindannyiunkat egyenlőnek teremtett. Galton sajnálatosnak tartotta, hogy a közvélemény egy része ostoba szentimentalizmussal ellenzi az alacsonyabb rendű emberfajok fokozatos kiküszöbölésének haladó programját.

A világnézeti ellentét áthidalhatatlan volt és látványosan megrendezett összecsapáshoz vezetett, amelyet a baloldal újra és újra feldolgozott, amíg progresszív legenda lett belőle: a hírhedt Monkey Trial, a majomper. Többször megfilmesítették,⁶⁰ és az utókor embere szinte kizárólag innen szerzi az ismereteit. Sajnos nem csak az átlagpolgár. John Lukacs futólag érinti a témát mint a populisták és a progresszívek vitájának egy ma már érdektelen mozzanatát, amelyben a populista „megvédi a Bibliát az evolúciós elmélettel szemben”, és a progresszív „megvédi a tudományt, a Biblia ellen”.⁶¹

Mindkét megállapítás téves. A majomper célzatos megrendezése, a körülötte folyó hírverés, a „művészi” ábrázolása stb. valójában a baloldali propaganda kiemelkedő teljesítménye, azaz százszázalékos hamisítvány. Engem a kezdeti kommunista idők silány propagandafilmjeinek sémájára emlékeztet: a perbe fogott osztályharcos bátran szembeszáll a rendszer kiszolgálójával, briliáns érveléssel sarokba szorítja – a vádlottból vádló lesz. Azt hittem, hogy a Magyarországon a rendszerváltás után felnőtt nemzedék ezt már *nem veszi be*. Tévedtem, beveszi. Egyben tanulságos példája annak, hogy a kitarító indoktrinációnak milyen tartós hatása van, még a viszonylag korlátlan információáramlás feltételei között is. Már ezért is megéri, a Goldberg-könyv ismeretében, egy közelebbi pillantást vetni rá. A helyreigazítás alapanyaga minden nehézség nélkül hozzáférhető az interneten.⁶²

A „per” (valójában egyszerű bírósági tárgyalás) alapjául szolgáló Butler Act⁶³ nem büntetőjogi törvény, hanem közigazgatási előírás. A megszegése nem bűncselekmény, hanem szabálysértés. Nem szabadságvesztés jár érte, hanem pénzbírság, körülbelül annyi, mint tiltott pálinkafőzésért. A Butler Act értelmében az ember származásáról szóló darwini hipotézis állami iskolában nem tanítható. A rendelet nem vonatkozik sem magániskolákra, sem általában az iskolán kívüli szabad véleménynyilvánításra. Az evolúciós elmélet minden más fejezete tanítható állami iskolában is. A rendelet az ember teremtésének történetét (Genesis 1,2) nem írja elő kötelező iskolai tananyagként.⁶⁴

John Thomas Scopes (népszerű daytoni matematika- és sporttanár, a biológiához semmi köze) előre kitervelt szabálysértése abban állt, hogy a biológia szaktanárt helyettesítve George W. Hunter *Civic Biology* (Polgári biológia) című könyvére hivatkozott. A könyv, az ember származásának darwini hipotézise mellett a következő tételeket tartalmazta:

- az emberiség öt, különböző evolúciós szinten álló fajba sorolható: (i) a legalacsonyabb az etiópiai (azaz néger) típus, ezt követi (ii) a maláj avagy a barna faj; (iii) az amerikai indián, (iv) a mongol avagy sárga faj (ide tartozik Kína és Japán őshonos lakossága, valamint az eszkimók); (v) és végül „a legmagasabb típus, a kaukázusi, amelyet Európa és Amerika civilizált fehér lakossága képvisel”,⁶⁵
- az alacsonyabb rendű és a fejlettebb majmok közötti evolúciós távolság körülbelül akkora, mint a fejlettebb majmok és az alacsonyabb rendű emberi „vadak” közötti hézag (195. p.);
- a szegényházak, valamint a súlyos testi betegek és elmefogyatékosak számára fenntartott menhelyek evolúciós szempontból céltalanok; a működésüket fölül kell vizsgálni, esetleg a számukat szigorúan csökkenteni;
- a humán populáció bizonyos „parazita” elemeinek a szaporodását akár erőszakkal is meg kell akadályozni; ha ezek alacsonyabb rendű állatok lennének, akkor minden bizonnyal irtanánk őket (263. p.);
- az emberi faj legsikeresebb egyedeinek továbbfejlesztése érdekében nagyvonalú anyagi támogatást kell nyújtani a társadalom gazdaságilag hasznos rétegeinek (261. p.).

Vagyis George Hunter könyve az eugenikát népszerűsítette.

Az 1920-as évek közvéleményét a progresszívek eugenetikai szillogizmusa uralta: „Ha az ember darwini származástana értelmében vannak magasabb és alacsonyabb rendű emberi fajok, akkor az ésszerűség követeli kiküszöbölni az alacsonyabbakat.” A szillogizmusban az alkotmány által biztosított alapjogok ütköztek: a tudományos kutatás és a véleménynyilvánítás szabadsága, az emberi méltóság és egyenlőség követelményével. A Butler Act törvényhozója ugyanazt tette, amit ma minden alkotmányjogi bíróságnak tennie kell, amennyiben felszólítják: mérlegelni és dönteni. Becsületére szolgáljon, hogy

olyan szellemben döntött, ahogyan ma minden legfelsőbb bíróság döntene: az egyenlőség javára, a hátrányos faji megkülönböztetés ellen.⁶⁶ A törvényt 1967-ben érvénytelenítették, de korántsem a *reakciós* volta miatt, hanem mert tárgytalanná vált. A közvéleményt már nem progresszívek eugenetikai szillogizmusa uralta, az embernek *alacsony állatoktól* való leszármazásából nem következett, hogy vannak magas- és alacsonyrendű emberfajok. Vagyis az alapjogok már nem ütköztek.

Ha napjainkban sor kerülne a majomper újrafelvételére, akkor a szerepek megcserélődnének. A Butler Act céljáról meg kellene állapítani, hogy tökéletesen megfelel a *Declaration of Independence* által kinyilvánított emberi jogok szellemének. A szerencsétlen Scopest, a baloldali védőügyvédet és a megidézett progresszív szakértőket (a nagy többségük eugenikai társaságok tagja volt) nem a felvilágosodás és a haladás bajnokaiként ünnepelnék, hanem fajgyűlölő propaganda terjesztésével vádolnák őket.

Magyar „útvesztés”

Befejezésül megkíséreljük a magyar történelem egyetlen pillanatát a fentebb vizsgált fogalmak perspektívájából megítélni. Szekfű Gyula 1943 végén és 1944 elején a köztudatba veti Ady Endre kétségbeesett kiáltását: „Valahol utat vesztettünk”. A *Három nemzedék* még az első liberális nemzedékre gyakorolt diffúz európai, főleg francia vagy legfeljebb kontinentális hatásokat említi. Az 1943-as cikksorozat már pontosabb: Tocqueville-t említi, akinek „nagy munkájából”⁶⁷ a magyar centralisták egész nemzedéke megismerte az észak-amerikai önkormányzat, és közelebbről az amerikai alkotmány elveit. Szekfű abszurdnak tartja, hogy a csoportot *centralistának* nevezték, hiszen valójában *decentralisták* voltak. Az önkormányzati rendszer, az amerikai alkotmányhoz hasonlóan, a központi kormány korlátozását szolgálta volna.

A harmadik nemzedéki polgári radikálisok tevékenysége nagyjából egyidejű az amerikai progresszívekével. Ez nem felületes párhuzam. A polgári radikálisok eltávolodtak a liberalizmus *eredeti tanaitól*, és a konzervatív gondolat üldözése érdekében „erőszaktól, lelkiismereti kényszertől” sem riadtak vissza. (Szekfű progresszíveknek nevezi őket, és a katolikus egyház szétrombolására irányuló francia *Kulturkampfot* tekinteti⁶⁸ az irányzat közvetlen forrásának. A leírás illik az amerikai progresszívekre is, de amerikai befolyást nem sikerült fölfedeznem.)

A 48-as forradalom megteremtette a liberális átalakulás közjogi intézményeit, de nem sikerült megvalósítania a legfontosabbat – „a negyvennyolcas törvénykereteket emberszerető társadalommal kitölteni”. Az „utat valahol elvesztve, az egyesülési jognak nemzeti társadalmat szervező erejéről [...] éppúgy lemondottunk, mint a szabad községekben rejlő erőkről”.⁶⁹ Az útvesztés

abban áll, hogy a magyar társadalomnak nem sikerült tartalommal, *élettel* megtöltenie őket. Pontosabban: az intézmények önmagukban, *lélek nélkül* nem képesek az etatizmus kifejlődését megakadályozni.⁷⁰ (Ami, minden egyébtől eltekintve, nem teljesen meglepő, hiszen *felülről* jövő forradalom volt.)

A magyarországi harmadik nemzedék még kevésbé volt képes felemelkedni az amerikai alkotmány szelleméhez. De körülbelül ezzel egy időben az amerikai progresszívek mindent megtettek, hogy az amerikai alkotmány szellemét a történelem szemétdombjára söpörjék. Ami Szekfű számára csupán a liberalizmus tökéletlen meghonosítása, az Hitler számára a betegség szimptomája volt. Hitlernek 1941 októberében már Mussolini Olaszországa sem volt eléggé szocialista. „Az új Európában egyetlen ország van, amelynek társadalma az olasznál is betegesebb: Magyarország.”⁷¹

Ha H. G. Wells (az *időgép* feltalálója!) 1932-ben olvasta volna a Szekfű 1943-as írását, neki is meg kellett volna állapítania, hogy Magyarország szellemileg reménytelenül elmaradott. Miközben a korszerű liberálisok, azaz a liberális fasiszták a hagyományos liberalizmust leleplezik, addig a magyar szellemi élet legjobbjai (akik, mint Szekfű, szintén felismerik a liberalizmus csődjét) a 18. századi eszmék lomtarában keresik mind az elmaradottság okát és mércéjét, mind a megoldást.

Szekfű – keresztény konzervatívként – a magyar liberalizmusnak három nemzedéken keresztüli hanyatlását kísérte végig. A *liberális* jelzőt itt mégis pozitív értelemben, tárgyilag a skót felvilágosítás értelmében használja; a francia felvilágosodás idegen volt számára, és a különbségtétel később vált ismeretessé. 1943–1944-ben a vesztes oldalon állt, és ennek tudatában volt. A liberális megjelölés ma a „megrovás, szidalom, a felháborodás jele azon, hogy az ember másként mer gondolkodni, mint azt a korszellem megkíváná”⁷²

Inkább mondhatta volna: a korszellem vesztett utat.

Jegyzetek

- ¹ ORWELL, George: Politics and the English Language, In: Uő.: *Selected Writings*, London, 1958, 81–82. p. A jelentés nélküli fogalmak mellett vannak többjelentésű, összegegyeztetetlen konnotációjú fogalmak: *szabadság, igazságosság, hazafias, valóságos*. Más fogalmakat, mint *osztály, totalitárius, tudományos, haladó, reakciós, burzsoá, egyenlőség* többé-kevésbé tisztességtelenül használnak.
- ² SARTORI, Giovanni: *Democratic Theory*, 1987, első fejezet (idézet az 1992-es német fordítás alapján). A „demokrácia” a köznyelvben ma csak valami jót, kívánatosat jelent.
- ³ LUKACS, John: *The Hitler of History*, London, 1997, 76. p.
- ⁴ *Uo.*, Preface and Acknowledgments, xv. p.
- ⁵ GOLDBERG, Jonah: *Liberal Fascism*, Doubleday, 2007. Magyarul: *Liberálfasizmus, XX. Század Intézet*, Budapest, 2012.

- ⁶ LUKACS, John: *Democracy and Populism. Fear and Hatred*, Yale University Press, New Haven – London, 2005, 18. p. Lukács és Goldberg könyvét érdemes párhuzamosan olvasni, mert sok tekintetben kiegészítik egymást.
- ⁷ „I am asking for a Liberal Fascisti, for enlightened Nazis” (idézi GOLDBERG: *i.m.*, 135. p.).
- ⁸ L. HOLCZHAUSER Vilmos: Konzervativizmus. Kísérleti meghatározás, *Többllet* (az Erdélyi Magyar Filozófiai Társaság lapja), Kolozsvár, V. évfolyam 2. (XII.).
- ⁹ HOWARD, John W.: Parallel Universes, *American Thinker*, November 20, 2011, <http://www.americanthinker.com/2011/11/parallel_universes.html> (letöltve: 2014. 01. 13.).
- ¹⁰ A francia felvilágosodás nemzetileg homogén volt. A skót felvilágosodás nem volt egységes, de a tagjainak többsége skót volt.
- ¹¹ NOVAK, Michael: *On Two Wings. Humble Faith and Common Sense at the American Founding*, Encounter Books, 2001, 5. p.
- ¹² *Uo.*, 7. p.
- ¹³ GOLDMAN, David P.: *How Civilizations die*, Washington DC, 2011, 218. p.
- ¹⁴ A szociális aktivizmus és politikai reformizmus kora, amelynek virágkora az 1890-es évektől az 1920-as évekig, mások szerint a világválságig tart.
- ¹⁵ WEST, Thomas G. – SCHAMBRA, William A.: *The Progressive Movement and the Transformation of American Politics*, The Heritage Foundation, 2007, <<http://www.heritage.org/research/reports/2007/07/the-progressive-movement-and-the-transformation-of-american-politics>> (letöltve: 2014. 01. 13.).
- ¹⁶ LUKACS: *Democracy and Populism*, 58. p.
- ¹⁷ Hegel európai (németországi) recepciója, bal- és jobboldali hegelianusok stb. nem szorulnak ismertetésre. Az amerikai recepció, úgy tűnik, további kutatásra vár.
- ¹⁸ DEWEY, John: *Ethics of Democracy, Philosophical Papers University of Michigan*, 1888. *Politeia* magyarul *Az állam*, minden más európai kultúrában *A köztársaságnak fordítják*.
- ¹⁹ L. például LOEWENBERG, Bert James: John William Burgess, the Scientific Method, and the Hegelian Philosophy of History, *The Mississippi Valley Historical Review*, Vol. 42, No. 3 (Dec., 1955), 490–509. p.
- ²⁰ A progresszivismus nem azonosítható egyértelműen politikai pártállással: Theodor Roosevelt elnök republikánus, Woodrow Wilson elnök demokrata volt. Ennek ellenére nem téves, hogy a progresszívek közelebb állnak a demokratákhoz, mint a republikánusokhoz.
- ²¹ A (4) kritérium esetében ez nem közvetlenül nyilvánvaló. Az emberi természettel szembeni kételyeik, valamint az államnak mint *szükséges rossznak* a felfogása arra utalnak, hogy a kérdésnek nem tulajdonítottak jelentőséget.
- ²² A New York-i Bard Főiskola Foreign Affairs and Humanities karának *James Clarke Chace* professzora, a New America Foundation (radikális centrista agytröszt) alapítója és a *The American Interest* (külpolitikai magazin) felelős szerkesztője.
- ²³ GOLDBERG: *i.m.*, 279. p.
- ²⁴ Az amerikai politikai pártok színei: vörös – Republikánus Párt, kék – Demokrata Párt.

- ²⁵ BONN, Moritz Julius: *Die Kultur der Vereinigten Staaten von Amerika*, Berlin, 1930; különös figyelmet érdemelnek a *Sozialer Kapitalismus* és a *Humanitäre Rationalisierung* című fejezetek.
- ²⁶ A *blue liberalism* elnevezés a Demokrata Párt kék színéből adódik.
- ²⁷ LUKACS: *Democracy and Populism*, 41. p. ebben a tekintetben pontosabb: Amerikában a szocialistának nevezett pártok nem értek el nagy sikereket. Ennek egyik oka az, hogy a Republikánus és a Demokrata Párt fokozatosan kötelezte el magát európai típusú jóléti programok mellett. A különbség mindössze annyiban áll, hogy a republikánusok inkább nemzetiek, mint szocialisták, a demokraták inkább szocialisták, mint nemzetiek.
- ²⁸ Az *átfogó, mindenkit befogadó* társadalom; az 1964 utáni szociális programok gyűjtőneve.
- ²⁹ GOLDBERG: *i.m.*, *Woodrow Wilson és a baloldali fasizmus születése; Franklin Roosevelttől fasiszta New Deal-ig; Baloldali fasiszta gazdaságtan* című fejezetek.
- ³⁰ Roosevelttel: „amit mi itthon tettünk, annak egy részét Oroszországban is megtették, mi több, a hitleri Németországban is” (idézi Goldberg: *Uo.*, 125. p.).
- ³¹ Részletes bizonyítást illetően L. *Uo.*, ötödik fejezet, *Az 1960-as évek: a fasizmus az utcára vonul*. Szintén ajánlható BLOOM, Allan: *The Closing of the American Mind*, New York 1987 *The Sixties* című fejezete.
- ³² MARTIN, Jonathan: *Coalition of Liberals Strikes Back at Criticism From Centrist Democrats*, *New York Times*, <<http://www.nytimes.com/2013/12/06/us/politics/coalition-of-liberals-strikes-back-at-criticism-from-centrist-democrats.html>> (letöltve: 2014. 01. 13).
- ³³ COWAN, John – KESSLER, Jim: *Economic Populism is a Dead End for Democrats*, *Wall Street Journal*, <<http://online.wsj.com/news/articles/SB10001424052702304337404579213923151169790>> (letöltve: 2014. 01. 13).
- ³⁴ A következőkben a *fasizmus* kifejezést gyűjtőnévként használjuk, és Mussolini olaszországi mozgalmára külön jelzővel utalunk.
- ³⁵ LUKS, Leonid: *Entstehung der kommunistischen Faschismustheorie*, Stuttgart, 1984.
- ³⁶ NOLTE, Ernst: *Der Faschismus in seiner Epoche*, München, 1965.
- ³⁷ GOLDBERG, *i.m.*, L. a *Mussolini, a fasizmus atyja* és a *Hitler, a baloldal embere* című fejezeteket.
- ³⁸ LUKS: *i.m.*, 51. p.
- ³⁹ Gramsci szerint a fasizmusnak két változata van, az egyik viszonylag mérsékelt és hajlandó a szocialistákkal együttműködni, a másik kompromisszum nélkül proletár-ellenes, és földbirtokos érdekek képviselője.
- ⁴⁰ LUKACS: *Democracy and Populism*, 117. p. szerint a kérdést orosz történészeknek még tisztáznuk kell.
- ⁴¹ LUKS: *i.m.*, 78. p.
- ⁴² WILLMS, Bernard: *Die Deutsche Nation*, Berlin, 1982, 200–201. p.
- ⁴³ ARENDT, Hannah: *The Origins of Totalitarianism* című könyvét John Lukacs egy tévedéssel teli és tisztességtelen munkának tekinti (L. LUKACS: *The Hitler of History*,

113. p.). Részletesebben L. LUKACS: *Democracy and Populism, a Misuse and Misreading of Totalitarianism* című fejezetet.
- ⁴⁴ LUKACS: *The Hitler of History*, 116. p. elismerően hivatkozik Allain Bullock, Joachim Fest és Sebastian Haffner írásaira.
- ⁴⁵ KUNOW, Fabian: Ernst Noltes Einführung des Faschismusbegriffs, *Antifaschistisches Infoblatt*, 78/2008.
- ⁴⁶ „Hitlert és a Nemzeti Szocializmust a fasizmus egyik megjelenési formájának tekinteni, mint Ernst Nolte tette, teljesen hamis”. LUKACS: *The Hitler of History*, 118. p. Hasonló bírálat LUKACS: *Democracy and Populism*, 118. p.
- ⁴⁷ NOLTE: *i.m.*, 51. p. Az alábbi kritika kizárólag a fasizmusdefinícióra irányul. Ernst Nolte történelmi összteljesítményét és személyi integritását nem szándékozom kétségbe vonni.
- ⁴⁸ „Maurras monarchista, köztársaságellenes és antidemokrata”. „Az *Action Francaise* valóban jobboldali, de semmiképpen nem populista jelenség; nem totalitarista, nem nemzeti szocialista.” LUKACS: *Democracy and Populism*, 67. p. (Az antiszemitizmust és az antiparlamentarizmust Nolte sem említi a *fasizmus* meghatározásában.)
- ⁴⁹ A nem dialektikus meghaladás, mint egyoldalúan *megszüntető*, de nem *megtartó*: Sztálin, Mao kulturális forradalma, Pol Pot.
- ⁵⁰ HUNTINGTON, Samuel P.: *The Clash of Civilizations*, Touchstone, London, 1997.
- ⁵¹ Az utóbbi kritikáját illetően L. többek között MISES, Ludwig von: *Nationalökonomie*, Genf, 1940, 56. p.
- ⁵² GOLDBERG: *i.m.*, 13. p.
- ⁵³ LUKACS: *Democracy and Populism*, 43. p.
- ⁵⁴ *Uo.*, 133. p.
- ⁵⁵ VAN DEN BRUCK, Arthur Moeller: *Das Dritte Reich*, 1923, 67. p. (L. még LUKS, *i.m.*, 66. p.)
- ⁵⁶ HUNTINGTON: *i.m.*, 163. p. A mai Oroszország, a cári és a kommunista impérium utódja egy hatalmas kultúrkör központi magva. A környező *kulturális tömb* sok tekintetben hasonlít Nyugat-Európához.
- ⁵⁷ GOLDBERG: *i.m.*, hetedik fejezet. A fejezetcím magyar fordítása téves: *racism* ebben a kontextusban nem 'fajgyűlölet', hanem *fajelmélet: emóciótól mentes tudomány*.
- ⁵⁸ L. <<http://pjmedia.com/tatler/2013/12/09/msnbc-anchor-obamacare-n-word/>> (letöltve: 2013. 01. 13).
- ⁵⁹ *Planned Parenthood Federation of America* (PPFA): nonprofit szervezet, amely a szexuálmedicina és a nőgyógyászat körébe tartozó szolgáltatásokat és családtervezési tanácsadást kínál a lakosságnak. A szervezet weboldala az alapító Margaret Sanger aktív eugenista múltját nem említi.
- ⁶⁰ A klasszikus változat 1960-ban készült, *Inherit the Wind* (Aki szelet vet) címen, elsősorban szereposztásban (többek között Spencer Tracyvel).
- ⁶¹ LUKACS: *Democracy and Populism*, 60. p.
- ⁶² <<http://www.themonkeytrial.com/>> (letöltve: 2014. 01. 13.) a filmet jelenetről jelenetre összehasonlítja a tárgyalás jegyzőkönyvével.

- ⁶³ *Public Acts of the State of Tennessee*, 1925, Chapter No. 27, House Bill No. 185 <<http://law2.umkc.edu/faculty/projects/ftrials/scopes/tennstat.htm>> (letöltve: 2014. 01. 13.).
- ⁶⁴ A magyar olvasó számára a <http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1925_julius_10_a_majomper_kezdetek_az_egyesult_allamokban/> (letöltve: 2014. 01. 13.) első lát-szatra megbízható forrás, mert tartalmazza a Butler Act magyar szövegét. Valójában kimondottan káros, mert a fordítás az eredetit két lényeges tekintetben *gyökeresen meghamisítja*: (1) *misdemeanor* magyarul *szabálysértés*, nem *bűncselekmény*; (2) a *Creation of man* fordulatot *teremtéstörténetnek* fordítja. A tilalom azonban *kizárólag az ember teremtését tagadó nézetekre* vonatkozik: „to teach any theory that denies the story of the Divine *Creation of man* as taught in the Bible, and to teach instead that man has descended from a lower order of animals” (kiemelés: H. V.).
- ⁶⁵ „[...] and finally, the highest type of all, the caucasians, represented by the civilized white inhabitants of Europe and America”, <http://en.wikipedia.org/wiki/Civic_Biology> (letöltve: 2014. 01. 13.).
- ⁶⁶ Külön említést érdemel a törvényhozó méltányossága és önmegtartóztatása: az egyenlőség *javára*, de nem a tudomány *ellen* döntött; az ember származásának kérdését *függőben hagyta*.
- ⁶⁷ TOCQUEVILLE, Alexis de: *De la démocratie en Amérique*, 1835.
- ⁶⁸ SZEKFŰ Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik* [1934], Maecenas Kiadó, Budapest, 1989, 358. p.
- ⁶⁹ SZEKFŰ Gyula: *Valahol utat vesztettünk* [Magyar Nemzet, 1943–44], Holnap Kiadó, Budapest, 2000, 68., 41. p.
- ⁷⁰ *Uo.*, 55. p.
- ⁷¹ ZITELMANN, Rainer: *Hitler. Selbstverständnis eines Revolutionärs*, Stuttgart, 1991, 484. p.
- ⁷² SZEKFŰ: *Valahol utat vesztettünk*, 11. p.